

Atyp v cihle aneb O jednom progresivním způsobu neologizace¹

Atyp v cihle: On a specific means of univerbation in contemporary Czech

The article focuses on specific univerbated lexical units which are formed by desuffixation of an adjective in the initial noun phrase. This process leads to two different kinds of neologisms: lexical units having a new, discrete form (such as *mobil*), and lexical units with the form of an existing lexeme (such as *bronz*). The latter type reflects both semantic and word-forming processes. The author presents number of neologisms of both types, and discusses their meaning, use and frequency.

Key words: desuffixation, metonymy, neologism, univerbation

Klíčová slova: desufixace, metonymie, neologismus, univerbizace

1 Úvod

Univerbizace je bezpochyby jedním z častých způsobů obohacování současného lexika, byť se vlastně v pravém slova smyslu nedá hovořit o vzniku nových lexikálních jednotek, ale o transformaci již existujících víceslovných pojmenování (kolokací). Víceslovná pojmenování jsou v komunikačním procesu výhodná z hlediska příjemce sdělení svou srozumitelností. Ta je dána tím, že ve své onomaziologické struktuře explicitně „tematizují“ více sémantických rysů (jak onomaziologickou bázi, tak příznak). Na druhou stranu ale tento požadavek srozumitelnosti bývá v rozporu s požadavkem ekonomičnosti projevu, což je důležitým aspektem komunikace především z pohledu původce sdělení, a víceslovná pojmenování jsou tak redukována. Univerbizace představuje kondenzační transformaci stávající kolokace, motivovanou právě snahou o úspěšnost projevu. Univerbizační procesy se realizují různými, nejčastěji slovtvornými postupy. Rozšiřuje se tím slovní zásoba, avšak neděje se tak z důvodů mimojazykových (pojmenování nové skutečnosti), ale vnitrojazykových (ekonomizace vyjádření, rozvoj synonymie a s ní související podpora potenciální funkční a stylové disimilace).

Dosud nejpodrobnější studii o univerbizaci v češtině zpracovala I. Kolářová (2011) pro objemnou publikaci *Kapitoly z české gramatiky*, kterou v roce 2011 vydalo nakladatelství Academia. Zde prezentovaný popis se zaměřuje hlavně na vyčerpávající enumeraci tradičních univerbizátů tvořených (re)sufixací, založenou na korpusovém

---

¹ Tento příspěvek vznikl v rámci projektu *Zpřístupnění archivu Českého rozhlasu pro softstikované vyhledávání* (DF11P010VV013), podpořeného Ministerstvem kultury ČR ve výzkumném programu NAKI.

šetření. Jiným typům univerbizace věnuje studie nepoměrně menší prostor. Záměrem tohoto příspěvku je podrobněji poukázat na „metonymicky motivované tvoření, při němž se univerbizovaným pojmenováním stává výchozí (nebo blíže příbuzné) substantivum, z něhož bylo odvozeno určující adjektivum motivujícího víceslovného pojmenování; lze chápat též jako desufixaci určujícího adjektiva (*bronzová medaile – bronz*)“ (Hladká, 2002, s. 505). Tomuto procesu se v poslední době hlubší pozornost nevěnovala.

Univerbizaci nejčastěji podléhají víceslovná pojmenování tvořená syntagmatem ADJ–S, v nichž má adjektivum funkci příznaku, který blíže určuje (například co do vlastnosti apod.) základní substantivní člen, tj. onomaziologickou bázi. Do nového, univerbizovaného pojmenování vstupuje pouze původní adjektivum, nositel onomaziologického příznaku, které je slootovorně a morfologicky zformováno v substantivum. V případě univerbizátů popisovaných v tomto příspěvku je tím slootovorným postupem desufixace. Takto vzniklé substantivum může získat podobu již existující lexikální jednotky (typ *bronzová medaile – bronz*, z novějších *kvasnicové pivo – kvasnice*), která tím nabývá dalšího významu, anebo získává novou, v jazyce dosud neexistující diskrétní formu (typickým příkladem je lexém *mobil* ze spojení *mobilní telefon*, který se již pevně etabloval ve slovní zásobě; z novějších například *bezdrátové připojení – bezdrát*). Tato substantiva jsou tvořena právě jenom původním příznakem (diferenčním sémem), postrádají tedy explicitní vyjádření báze původní kolokace. Ta zde není přítomná ani ve formě sufixu, což je základní rozdíl oproti nejběžnějšímu – sufixálnímu – typu univerbizace (*kvasnicové pivo – kvasničák*).

I. Kolářová (2011, s. 302n.) popisuje oba typy jako „univerbizáty tvořené desufixací a následnou konverzí“ a uvádí tyto zástupce: *mobil, kompakt, interna, šustáky, ementál, eidam, turek, plzeň, veltlín, sachr, Alzheimer, basedow, Bechtěrev, Parkinson, segedin*.²

Univerbizáty typu *bronz* zmiňuje A. Rangelova (2005, s. 175). Uvádí příklady *samet* (sametová revoluce), *dčera* (dčeřiná společnost), *klasika* (klasické lyžování), *bulvár* (bulvární tisk). Tyto neologismy jsou výsledkem univerbizačního procesu „se slootovornou podstatou, při němž vzniká spojení existující formy a nového významu [...] pomocí desufixace.“³

² Není jasné, proč autorka uvádí lexikální jednotky *alzheimer, bechtěrev* a *parkinson* chybně s velkým počátečním písmenem, zatímco *basedow* ponechává naproti tomu s písmenem malým. Lexémy nabyly apelativního charakteru a není důvod zachovávat velké písmeno (srov. *rentgen* aj.).

³ V téže kapitole upozorňuje autorka na „paralelní pojmenovací procesy, při nichž dochází k tzv. kosémii – nově vzniklé útvary se jeví jako neosémantizmy, ale vlastně vznikají slootovorně a mají paralelní slootovornou/lexikální motivaci. Forma je totožná s už existujícím slovem a význam nově vzniklého pojmenování se (zpravidla) usouvztahuje se sémantickým potenciálem už existující formy.“ Uvádí zde například *houbař* ‚narkoman, užívající lysohlávký‘ a *houbař* ‚kdo sbírá houby‘ (Rangelova, 2005, s. 174). Univerbizáty typu *bronz* (*kvasnice, samet*) autorka sice ke kosémii neřadí, avšak podle našeho názoru lze vztah takových univerbizátů (*samet* ‚sametová revoluce‘, *kvasnice* ‚kvasnicové pivo‘) a již existujících výrazů (*samet* ‚látka‘, *kvasnice* ‚kvasinky, houbové mikroorganismy‘) jako kosémii hodnotit rovněž.

Formální stránka popisovaných neologismů osvětluje i jejich vzrůstající frekvenci: jednak jsou kratší, tudíž úspornější, jednak neobsahují sufix *-ák* (spolu se sufixem *-ka* v univerbizaci nejčastější), který je mnohdy zatížen explicitním příznakem hovorovosti nebo expresivnosti. Ani z pohledu významové stránky není absence báze (generického/integračního sému v podobě určovaného členu redukováného na sufix) obvykle překážkou v komunikaci: v novém pojmenování se tematizuje diferenční sém, báze obvykle vyplývá z kontextu komunikační situace. Tyto nově tvořené jednotky se tak zdají být pro uživatele poměrně výhodné a flexibilní, a tudíž vcelku progresivní. Vyskytují se především v zájmové a profesní komunikaci a s ní souvisejících specializovaných tištěných i audiovizuálních magazínech. Prostřednictvím reklamních a populárně-naučných komunikátů ale postupně takto vymezené hranice překračují a rozšiřují se i ve sféře běžné komunikace, která je univerbizačním tendencím ze své přirozenosti maximálně otevřená.

2 Základ je dvoulitr benzín ve třídveři

Typickou zájmovou komunikační sférou je motorismus. V letech 2005–2008 jsme excerpovali neologické jednotky z motoristických periodik zastoupených televizním pořadem Autosalon a serverem Auto.cz. Uvedené univerbizační postupy vedoucí ke vzniku jednotek typu *bronz* a *mobil* byly (a dosud jsou) v této oblasti mimořádně produktivní.

2.1 Příklady univerbizátů typu *bronz*

- *manuál, automat* = 1) manuální/automatická převodovka („Audi S4 v manuálu vyjde na [...]“, „Doporučujeme sáhnout po manuálu.“), 2) automobil s manuální/automatickou převodovkou („Lexus je ve standardu automat.“, „Automat má oproti manuálu 40 kg navíc.“);
- *benzín, nafta (diesel)* = 1) benzínový/naftový (dieselový) motor („čtyřválcový benzín“, „Základ tvoří benzín čtyřválec.“, „Nafta bude mít nad benzinem navrch.“, „nafta pod kapotou“, „1,3 multijet patří k nejlepším naftám na světě.“, „200 koní v benzinu je sice pěkných, ale znáte to: 170 koní v naftě na tom není o moc hůř.“), 2) automobil s benzínovým/naftovým motorem („Laik nepozná, že sedí v naftě.“);
- *kotouče, bubny* = kotoučové/bubnové brzdy („kotouče na všech čtyřech kolech“, „na zadní nápravě má ale jenom bubny“);
- *základ* = 1) základní výbava automobilu („Cena v základu je [...]“), 2) základní objem zavazadlového prostoru („Zavazadlový prostor má v základu 250 litrů.“);
- *standard* = podobně jako *základ* 1), tj. základní, standardní, bezpříplatková výbava automobilu („Lexus je ve standardu automat.“);
- *série* = podobně jako *základ* 1), tj. základní, sériová výbava automobilu („V sérii má kola šestnáctipalce.“);

- *xenony*, *bixenony* = xenonové světlomety („BMW má v základu xenony.“);
- *hybrid* = hybridní automobil, tj. automobil s hybridním pohonem („Toyota odhaluje malý hybrid.“).

Frekventovanými neologismy tohoto typu jsou zejména výrazy *manuál/automat*, *benzín/nafta* a *základ*. Zajímavostí je, že lexikální jednotky *manuál/automat* jednak nahrazují spojení manuální / automatická převodovka („Doporučujeme sáhnout po manuálu.“), jednak označují automobil s daným typem převodovky („Automat startuje na 519 000 Kč.“). Podobně se chovají i výrazy *benzín/nafta*. Jsou jimi označovány jak pohonné jednotky („nafta pod kapotou“, „k manuálu si pořídte naftu“), tak verze automobilu s příslušným typem motoru („Laik nepozná, že sedí v naftě.“, „Projeli jsme se ale i ve velmi zajímavé 150koňové naftě.“). Charakteristickým rysem univerbizátů *benzín/nafta* je i jejich plurálové užití (na rozdíl od výchozích, původně látkových substantiv) ve výpovědích typu „Nabízí se čtyři benzíny a jeden diesel.“, „Tři nafty mají různý objem.“.

Z výše uvedených příkladů rovněž vyplývá, že univerbizovaná pojmenování tohoto typu jsou v mnoha případech syntakticky flexibilnější. Dokládá to například užití předložky *v* ve výpovědích typu „Audi S4 v manuálu / Honda Civic v naftě vyjde na [...]“. V dané konstrukci se víceslovné spojení obvykle neužívá (*Audi S4 v manuální převodovce vyjde na [...]), na rozdíl od možného užití konstrukce s předložkou *s* (*s* manuálem / *s* manuální převodovkou). Lokálová konstrukce s předložkou *v* je v motoristické publicistice při popisu automobilů značně frekventovaná (*v automatu*, *v benzínu*, *v základu*, *ve čtyřdveři*, ...) bez ohledu na typ média. Její vysoká frekvence i dominantní postavení v konkurenci s instrumentálovými konstrukcemi nejspíš vyplývá z analogického tvoření podle syntagmat, do nichž vstupuje kolokace *základní/standardní/sériová výbava*⁴, která se při popisu automobilů často využívá. I tato kolokace často podléhá univerbizaci – vzniká tu vlastně nová synonymická řada *základní výbava – standardní výbava – sériová výbava : základ – standard – série*.

2.2 Příklady univerbizátů typu *mobil*

Typickým zástupcem tohoto typu univerbizace jsou lexikální jednotky *třídveř*, *čtyřdveř*, *pětídveř*⁵ („Tento motor se montuje i do třídveře.“, „Ford Focus ve třídveři

⁴ V korpusu SYN má kolokace *základní výbava* frekvenci 1945 (adjektivum *základní* je dokonce nejčastější „levé“ doplnění lexému *výbava*), lokálová konstrukce *v základní výbavě* má frekvenci 566. Kolokace *standardní výbava* má frekvenci 1199, *sériová výbava* 227. Nejde ale samozřejmě pouze o oblast automobilů.

⁵ Zdaleka nejfrekventovanějším výrazem z uváděné trojice je *třídveř*, a to vzhledem k „příznakovosti“ třídveřových verzí automobilů. Běžnější a prodávanější jsou totiž zejména na českém trhu pětídveřové hatchbacky a kombíky a čtyřdveřové sedany (řada modelů se navíc ani ve třídveřových verzích nevyrábí,

dostane slušně naloženo.“). ČNK tyto jednoslovné lexémy nezaznamenává, nicméně pomáhá odhalit, jaký základní člen nejčastěji vstupuje do výchozí kolokace. Lemma *třídveřový* (1304 výskytů v korpusu SYN) má tato nejfrekventovanější doplnění: *verze* (244), *model* (109), *hatchback* (104), *provedení* (94), *karoserie* (78), *vůz* (51), *kupé* (37), *varianta* (24). Ačkoliv nelze stanovit jedinečnou výchozí kolokaci, substantivní doplnění pocházejí z téhož významového okruhu, a z toho důvodu považujeme lexikální jednotky typu *třídveř* za výsledek univerbizačního procesu.

Dalším frekventovaným zástupcem tohoto typu je výraz *centrál*⁶, nahrazující víceslovné pojmenování centrální zamykání. Dále do skupiny desufigovaných jednotek tohoto typu řadíme například neologismy *protiprokluz* (protiprokluzový systém) a *nízkoprofil* (nízkoprofilová pneumatika, popř. ráfek: „sedmnáctipalce v nízkoprofilu“). Spíše okazionální charakter mají výrazy *hydropneumatika* (hydropneumatické pérování používané ve vozech značky Citroën) a *velkoprostor* (velkoprostorový automobil, tzv. MPV: „Renault Scénic – tvůrce kompaktního velkoprostoru“).

Totožnou genezi mají další univerbizáty, které jsou motivovány složeným adjektivem s předním členem numerálním: *patnáctipalce*, *sedmnáctipalce* (patnácti-, sedmnáctipalcové pneumatiky/ráfky) nebo *šestnáctiventil*, *dvacetiventil* (šestnácti-, dvacetiventilový motor/rozvod). Univerbizovaná pojmenování typu *pětídveř*, *patnáctipalce* vycházejí ze složených determinačních adjektiv *pětídveřový*, *patnáctipalcový*, která specifikují hlavní člen kolokace (*verze*, *ráfek*). Tyto lexikální jednotky jsou způsobem vzniku i formální stránkou analogické s již existujícími slovy typu *dvoulitr*, *čtyřválec* ve významu ‚dvoulitrový/čtyřválcový motor‘ nebo i slangismy *pětikvalt*, *pětituna* apod. Takové lexikální jednotky ale například M. Dokulil řadí mezi kompozita (MČ 1, s. 458). V tomto případě tak narážíme na možnost paralelní motivace: „Motivační poukaz k sdruženému pojmenování je zpravidla jen jednou z motivačních souvislostí slova, a proto také je tento fundační vztah jen alternativní [...]. Vedle toho je v zásadě vždy možný vztah k určujícímu slovu.“ (MČ 1, s. 211)⁷

3 *Atyp v cihle*

V následujícím přehledu představíme neologické univerbizáty typu *bronz* a *mobil* excerptované v letech 2010–2011 z různých komunikačních sfér a různých významových okruhů.

---

např. Škoda Fabia). Jsou natolik běžné, že počet dveří není obvykle nutno specifikovat ani explicitně pojmenovávat. Z toho důvodu není tedy třeba univerbizované podoby dvouslovných pojmenování *pětídveřová/čtyřdveřová verze*. To samé platí i pro dvojice *benzín/nafta* a *manuál/automat* – „příznakovější“, a tudíž v jazykovém ztvárnění frekventovanější je zde stále *nafta*, tj. naftové verze osobních automobilů, a *automat*, tj. osobní automobily s automatickou převodovkou.

⁶ Jako samostatné lemma toto slovo ČNK SYN nezaznamenává, avšak izolovaný instrumentální tvar *centrálem* ve významu centrální zamykání obsahuje 6x.

⁷ Podobně i Hladká, 2002, s. 505.

3.1 Univerbizáty z oblasti techniky, stavebnictví apod.

3.1.1 Typ *bronz*

Vlastnost, typ nebo účel denotátů tematizují ve své onomaziologické struktuře univerbizáty jako *ofset* (ofsetový tisk), *plazma* (plazmová televize/obrazovka), *jádro* (jaderná energie), *motor* (motorový vůz), *fotovoltaika* (fotovoltaické články/panely, „fotovoltaika na střeše“),⁸ *optika* (optický kabel), *kuchyně* (kuchyňské zařízení, „závěsná kuchyně“), *akustika* (akustická kytara), *elektrika* (elektrická kytara).

Některé neologismy označují materiál (látku, suroviny, hmotu, ...), jímž je denotát tvořen, a jeho vlastnosti: *cihla* (cihlový dům), *panel* (panelový dům), *pozink* (pozinkovaný plech / pozinkovaná ocel), *keramika* (keramický květináč, „Phalenopsis v keramice“). Vznik neologických jednotek v této skupině se ovšem překrývá s čistým metonymickým tvořením. Vztah „materiál – výrobek z něho“ je jedním z modelových příkladů tvořením a z toho důvodu je i zde třeba s univerbizací počítat spíše jako s alternativní motivací. Kromě toho není vždy možné jednoznačně dekodovat na pozadí nějaké ustálené dvouslovné pojmenování. Typickým příkladem čisté metonymie jsou například lexémy *buk*, *třešeň*, *borovice*, *masiv* apod. označující nejen dekor (materiál) nábytku, ale i nábytek samotný. Naopak výraz *rustikál* za univerbizát považujeme (rustikální nábytek).

3.1.2 Typ *mobil*

K tomuto typu patří substantivum *digitál*, frekventovaný univerbizát ze sousloví digitální fotoaparát (foťák), jenž se již stal pevnou součástí slovní zásoby.⁹ *Digitál* může zastupovat i kolokace typu digitální vysílání/signál/přijem.

Dále do této skupiny řadíme lexikální jednotky *analog* (analogové vysílání/signál/přijem: „30. dubna o půlnoci se na Žižkově vypne analog.“) a *bezdrát* ze spojení bezdrátový internet/připojení/síť. Výraz se vyskytuje dokonce i ve firemním názvu – *Český bezdrát*. V korpusu SYN je zastoupen 22 výskyty. Dalším, v současnosti běžně užívaným lexémem je *antivir* (antivirový program), v SYN 230×. Další zástupci: *print* (printová média / printová podoba, „V printu přežijí jen některá média.“), *solár* (solární panel), *recykl* (recyklovaný papír). Multifunkční lexikální jednotkou je *atyp*, zastupující v konkrétním kontextu různé denotáty, zřejmě nejfrekventovanějším významem je ‚atypický byt, vybavení‘. *Atyp* je v korpusu SYN zastoupen 21×. K typu *mobil* patří i lexikální jednotky vzniklé desuffixací určujícího složeného adjektiva: *horkovzduch* (horkovzdušná trouba), *sklokeramika* (sklokeramická deska).

⁸ V korpusu SYN odpovídá univerbizovanému užití 6 z 29 výskytů lemmatu *fotovoltaika*.

⁹ O frekvenci tohoto neologismu svědčí i 500 výskytů v korpusu SYN, naprostá většina z nich ve významu digitální fotoaparát.

Výraznou skupinu v rámci tohoto typu neologismů tvoří osamostatněné jednotky s předním numerálním členem, jejichž zástupce jsme zmínili také v souvislosti s motorismem: *pětikolík* (pětikolíkový konektor), *dvoukanál* (dvoukanálové ovládání), *patnáctipalec*, *sedmnáctipalec* (patnácti-, sedmnáctipalcová obrazovka), *jednojádro*, *dvoujádro*, *čtyřjádro* (jedno-, dvou-, čtyřjádrový procesor). Zde lze uvést i frekventovaný lexém *multifunkce* (multifunkční zařízení, ve významu ‚tiskárna, kopírka, skener‘), který má v korpusu SYN 14 výskytů¹⁰ (na serveru Zboží.cz 1511 položek¹¹).

K tomuto typu univerbizace řadíme také výrazy *dvousedačka/dvojsedačka*, *čtyřsedačka* a *šestisedačka* (ve významu ‚dvou-, čtyř-, šestisedačková lanovka‘). Sufix *-ka* zde totiž není výsledkem transformačního univerbizačního procesu; lexikální jednotky vznikly odsunutím přípony *-ová*. V korpusu SYN se *dvousedačka* vyskytuje 86× (z toho 71× ve významu ‚lanovka‘), *dvojsedačka* 6× (z toho 3× ve významu ‚lanovka‘), *čtyřsedačka* 126× (z toho 121× ve významu ‚lanovka‘) a *šestisedačka* 4×. Spojení dvoukotvový vlek bývá zkracováno do formy *dvoukotvaldvojkotva* (SYN: 15/6 výskytů). Na pomezí kompozice a univerbizace stojí výrazy *dvoupruh/dvojpruh*, *čtyřpruh*, *šestipruh* (dvou-, čtyř-, šestipruhová silnice/dálnice; v SYN: 55/15, 327, 12 výskytů). SYN zaznamenává i podoby *dvouproud* (2×) a *čtyřproud* (4×) v tomtéž významu.

3.2 Univerbizáty z oblasti potravin

Obsáhlou významovou skupinou pojmenování, v níž jsou univerbizáty typu *bronz* produktivní, jsou názvy z oblasti potravin a stravování. Řadu příkladů z této sféry uvádí již B. Sochová (1966, s. 83), která se jako jediná popisovaným typem univerbizace zabývala podrobněji: *budapešť*, *smíchov*, *mělník*, *turek* aj. Univerbizáty tohoto typu v kategorii „názvy jídel a nápojů“ prezentuje rovněž I. Kolářová (2011, s. 395), například *plzeň*, *veltín*, *eidam*. Do této kategorie patří další neologismy, jako jsou *anglie* (anglická houska), *tanvald* (tanvaldský chléb), *kmín* (kmínový chléb), *zbojník* (zbojnický rohlík), *chalupář* (chalupářský guláš), *javořice* (Javořické párky), *kvasnice* (kvasnicové pivo), *pšenice* (pšeničné pivo), *borůvkallimetkaltřešeňl...* (borůvkové/limetkové/třešňové pivo) aj. Četné jsou zejména v oblasti názvů pekárenských výrobků, u nichž běžně dochází k okazionálním kondenzacím typu *pudink* ve smyslu pudinkový koláč (šáteček, rohlíček, ...) / koláč s pudinkem nebo *tvaroh*, *mák*, *meruňka* atp. Motivem těchto „aktuálních univerbizací“ je momentální potřeba ekonomičnosti vyjádření.

V téže významové podskupině jsme zaznamenali i ojedinělé univerbizáty typu *mobil*, a to *podještěd* (podještědský chléb), *podmáslo* (podmáslový chléb).

¹⁰ Kolokaci *multifunkční zařízení* zaznamenává korpus SYN 291×, z toho v uvedeném významu 173×.

¹¹ <http://www.zbozi.cz/?q=multifunkce> (18. 2. 2012)

3.3 Univerbizáty z oblasti sportu

K typu *bronz* náležejí neologismy *mamut* (mamutí můstek),¹² *silnice* (silniční kolo), *hydrauliky* (hydraulické brzdy [u horských kol]), *extrémy* (extrémní sporty), *adrenaliny* (adrenalinové sporty), *brambory* (bramborová medaile, „Bral brambory za čtvrté místo.“), *normála* (normální cesta, tj. nejběžnější, nejjednodušší horolezecká cesta na vrchol). V oblasti sportu supluje lexém *základ* sousloví základní sestava. K typu *mobil* patří univerbizáty *nepromok* (nepromokavé oblečení / nepromokavý materiál),¹³ *nášlapy* (nášlapné pedály) a *celokarbon* (celokarbonový rám / celokarbonové kolo).

3.4 Ostatní

Z dalších významových skupin jmenujme univerbizáty *satelit* (satelitní městečko),¹⁴ *alternativa* (alternativní hudba/umění), *platina* (platinová deska), *strategie* (strategická [počítačová] hra). Všechny patří k typu *bronz*, stejně jako univerbizáty tvořené zeměpisným označením, které jsou i nadále produktivní:¹⁵ *lisabon* (lisabonská smlouva), *francie* (francouzská manikúra), řada z nich se vyskytuje opět v oblasti potravin (*anglie*, *tanvald*; viz výše).

K typu *mobil* náleží slangový výraz *profláky* (profláknuté písně, resp. různé další realie z oblasti kultury) a řadíme sem i polysémní lexém *komunál*. Ve významu ‚komunální podnik‘ jej uvádí už Slovník spisovného jazyka českého – i v tomto případě jde o univerbizaci. V současnosti se *komunál* používá i v jiných významech, například ‚komunální zastupitelstvo‘, ‚komunální volby‘ nebo ‚komunální nástavba‘ (u nákladních automobilů).

4 Diskuse

Charakteristické pro některé popisované univerbizáty je to, že se vyskytují pouze ve specifických tvarech, nejčastěji jde o plurálová užití, méně často o ustálené předložkové vazby. Výhradně plurálové užití některých lexémů vyplývá z povahy denotátů: *nášlapy*, *xenony*, u jiných je jejich plurálové užití vázáno na typický kontext, v němž se vyskytují: *adrenaliny*, *extrémy*, *soláry*. Vedle již zmíněné vazby *v základu*, *ve standardu*, *v sérii* se ve stejném předložkovém pádě obvykle vyskytuje univer-

¹² Tento lexém zmiňuje již první díl slovníku neologismů (Martincová a kol., 1998, s. 151).

¹³ Existuje také analogicky tvořený lexém *neprofuk*, ten je možné interpretovat pouze na pozadí syntagmatu „oblečení (materiál), které neprofoukne“, o univerbizaci zde nejde. V této souvislosti zmiňme i slangové pojmenování *nepropro*, vzniklé slovotvornými procesy. Píše o něm K. Smejkalová (2003, s. 270).

¹⁴ Nejfrekventovanějším doplněním adjektiva *satelitní* je podle korpusu SYN právě deminutivum *městečko* (902 výskytů). Slovník neologismů 1 uvádí univerbizát *satelit* ve významu satelitní turnaj (Martincová a kol., 1998, s. 260) a Slovník neologismů 2 pak ve významu satelitní telefon (Martincová a kol., 2004, s. 404).

¹⁵ Srov. starší *segedin*, *vídeň*, *plzeň* aj.

bizát *print* (printová podoba): *v printu*, a *cihla* (cihlový dům): *v cihle*. Korpus SYN obsahuje 6 výskytů spojení *v cihle*, avšak v reálních inzerátech to je zcela běžná vazba, motivovaná snahou o úspornost a věcnost, typickou pro tento typ komunikátů, např. „Výměna bytu 40m² v cihle za cca 80m² v cihle s doplatkem.“, „Atraktivní byt 3+1 v cihle se zahradou.“. Analogickou vazbu *v panelu* jsme v inzerátech zaznamenali v zanedbatelném množství (SYN: pouze dva výskyty v tomto významu), existuje ale časopis s názvem *Bydlet v panelu*.

Několikrát jsme již zmínili, že o univerbizaci je v mnoha případech nutno uvažovat jen jako o paralelní, potenciální motivaci. Překrývání univerbizace a metonymie ukazuje například dvojice *benzín/nafta* (ve významu ‚motor‘). Tyto výrazy je možné interpretovat i na pozadí kolokací *zážehový/vznětový motor* – chybí zde tedy explicitně vyjádřený formální vztah. U některých desufixálně tvořených pojmenování je obtížné jednoznačně identifikovat nějakou výchozí ustálenou kolokaci, jak dokládá například slovo *demont* („dodávaný v demontu“, demontovaný stav?).¹⁶

Jiným případem je stav, kdy za určované substantivum v hypotetickém víceslovném pojmenování můžeme dosadit vícero různých lexémů – takovým multifunkčním výrazem je především *atyp* (označující v zásadě cokoliv atypického). Sonda do korpusu SYN neodhalila žádnou kolokaci s adjektivem *atypický* (4166 výskytů adjektiva *atypický*), jejíž frekvence by byla nějak mimořádná.¹⁷ V podobných případech bychom mohli použít označení *a k t u á l n í u n i v e r b i z a c e*. Produktor sice v konkrétním sdělení redukuje příslušné, jemu známé syntagma, mimo aktuální kontext ale není uvedený výraz sémanticky průhledný. U některých neologismů je ale naopak patrný posun k opačnému stavu. Zkrácené formy se lexikalizují v příslušném významu, jde tedy o *l e x i k a l i z o v a n o u u n i v e r b i z a c i*: tzn. je u nich zřejmý poukaz k jedné konkrétní výchozí kolokaci (popř. několika málo), například lexém *digitál* označuje obvykle digitální fotoaparát¹⁸ (popř. digitální signál) a lexém *multifunkce* neoznačuje cokoli multifunkčního, nýbrž multifunkční zařízení ve významu ‚kombinace tiskárny, skeneru a kopírky‘.

Většina univerbizátů typu *mobil* je monosémní, avšak některé z nich se lexikalizovaly ve dvou nebo více významech, například zmíněný *digitál*: ‚digitální fotoaparát/příjem/vysílání‘, *analog*: ‚analogový příjem/vysílání‘, *komunál*: ‚komunální zastupitelstvo/nástavba‘. Také univerbizáty typu *bronz* mohou obohatit původní lexém, s nímž jsou ve formálně-významovém vztahu, o více než jeden význam, například *satelit*: ‚satelitní turnaj/telefon/městečko‘, *nafta*: ‚naftový motor / automobil s naftovým motorem‘.

¹⁶ K desufixaci v češtině viz zejména Stašková, 2008, s. 80–95.

¹⁷ Snad kromě lexémů *rozměr* a *byt* shodně se 68 výskyty (kromě toho 41 výskytů *být*, patrně chybně zapsaný *byt*).

¹⁸ Viz pozn. 9.

5 Závěrem

Lexikální jednotky typu *třídveř*, *nafta*, *kvasnice*, *silnice* apod. si konkurují s jednotkami typu *třídveřák*, *nafták*, *kvasničák*, *silnička*. Motivací pro jejich desufixální tvoření je především snaha o ekonomizaci a dynamiku projevu, ale zároveň také snaha vyhnout se inherentní slovtvorné expresivitě, již představuje hlavně sufix *-ák* (popř. kvazideminitivní sufix *-ka* v případě univerbizátu *silnička*). Takto utvořené jednoslovné lexikální jednotky mohou fungovat i v širším komunikačním rámci.¹⁹

Některé univerbizáty mají okazionální charakter, jejich užití slouží pro aktuální potřebu úspornosti vyjádření danou charakterem komunikátu nebo komunikační situace (*adrenaliny*, *extrémy*, *soláry*, *keramika*, ..., dále zejména numerální složeniny a pojmenování z oblasti potravin) nebo výjimečně k ozvláštnění textu (*profláky* nebo např. „soudit se s tabákama“, tj. s tabákovými firmami). Doménou většiny zde popisovaných univerbizátů nadále zůstává profesní/zájmová komunikace (*nášlapy*, *silnice*, *kotouče*, *xenony*, ...). Některé univerbizáty ale hranice této komunikační sféry překračují a aspirují na proniknutí do běžné slovní zásoby (*digitál*, *antivir*, *atyp*, *centrál*, *čtyřsedačka*, *automat*, *satelit*, ...).

Příklady univerbizovaných neologismů, které jsme uvedli v tomto příspěvku, představují jen sondu do této problematiky. Především v komunikátech profesní/zájmové povahy bychom našli množství dalších příkladů. I zde zmíněné neologismy ale rozhodně naznačují, že jde o vcelku produktivní způsob obohacování slovní zásoby, který se netýká jen izolovaných neologických lexikálních jednotek. Na tuto skutečnost chtěl tento příspěvek poukázat především.

Seznam popisovaných neologismů (písmeno N značí, že je v příslušném významu zmiňuje i databáze Neomat):

<i>adrenaliny</i>		<i>bubny</i>		<i>dvoujádro</i>		<i>hydrauliky</i>
<i>akustika</i>		<i>celokarbon</i>		<i>dvoukanál</i>		<i>hydropneumatika</i>
<i>alternativa</i>		<i>centrál</i>	N	<i>dvoukotva</i>		<i>chalupář</i>
<i>analog</i>	N	<i>cihla</i>		<i>dvouproud</i>		<i>jádro</i>
<i>anglie</i>		<i>čtyřdveř</i>		<i>dvoupruh</i>		<i>javořice</i>
<i>atyp</i>		<i>čtyřjádro</i>		<i>dvousedačka</i>		<i>jednojádro</i>
<i>automat</i>	N	<i>čtyřproud</i>		<i>elektrika</i>		<i>keramika</i>
<i>benzín</i>		<i>čtyřpruh</i>		<i>extrémy</i>		<i>kmín</i>
<i>bezdrát</i>	N	<i>čtyřsedačka</i>		<i>fotovoltaika</i>		<i>komunál</i>
<i>bixenony</i>		<i>demont</i>		<i>francie</i>		<i>kotouče</i>
<i>borůvka</i>		<i>digitál</i>	N	<i>horkovzduch</i>		<i>kuchyně</i>
<i>brambory</i>		<i>dvacetiventil</i>		<i>hybrid</i>		<i>kvasnice</i>

¹⁹ Zatímco se tedy výrazy typu *nafták* realizují hlavně v profesní mluvě, konkurenční varianty, jako je *nafta*, se vyskytují v tematicky zaměřených publicistických a reklamních komunikátech. Je ale třeba poznamenat, že mnoho univerbizátů typu *bronz* i *mobil* je třeba jako expresivní hodnotit také.

<i>limetka</i>		<i>optika</i>		<i>protiprokluz</i>		<i>šestipruh</i>	
<i>Lisabon</i>		<i>panel</i>		<i>pšenice</i>		<i>šestisedačka</i>	
<i>mamut</i>	N	<i>patnáctipalce</i>		<i>recykl</i>		<i>šestnáctiventil</i>	
<i>manuál</i>		<i>patnáctipalec</i>		<i>rustikál</i>		<i>tabáky</i>	
<i>motor</i>		<i>pětídveř</i>		<i>satelit</i>		<i>tanvald</i>	
<i>multifunkce</i>		<i>pětikolík</i>		<i>sedmnáctipalce</i>		<i>třešeň</i>	
<i>nafta</i>		<i>platina</i>		<i>sedmnáctipalec</i>		<i>třídveř</i>	
<i>nášlapy</i>		<i>plazma</i>		<i>série</i>		<i>velkoprostor</i>	
<i>neprofiuk</i>		<i>podještěd</i>		<i>silnice</i>		<i>xenony</i>	
<i>nepromok</i>		<i>podmásl</i>		<i>sklokeramika</i>	N	<i>základ</i>	N
<i>nízkoprofil</i>		<i>pozink</i>		<i>soláry</i>		<i>zbojník</i>	
<i>normála</i>		<i>print</i>		<i>standard</i>			
<i>ofset</i>		<i>profláky</i>		<i>strategie</i>			

LITERATURA

- Český národní korpus – SYN [online]. Cit. 2012-02-20. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha. <<http://www.korpus.cz>>.
- Databáze Neomat [online]. Cit. 2012-02-20. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. <<http://www.neologismy.cz>>.
- DANEŠ, F. – DOKULIL, M. – KUCHAR, J. a kol. (1967): *Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen*. Praha: Academia.
- HLADKÁ, Z. (2002): Univerbizace. In: *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 505.
- KOLÁŘOVÁ, I. (2011): Univerbizace. In: F. Štícha (ed.), *Kapitoly z české gramatiky*. Praha: Academia, s. 273–412.
- MARTINCOVÁ, O. a kol. (1998). *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů*. Praha: Academia.
- MARTINCOVÁ, O. a kol. (2004). *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 2*. Praha: Academia.
- MČ 1: *Mluvnice češtiny 1* (1986). Praha: Academia.
- RANGELOVA, A. (2005): Neosémantizmy a neosémantizační procesy. In: O. Martincová a kol., *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: Academia, s. 159–179.
- SMEJKALOVÁ, K. (2003): Do přírody jediné v nepropro obleku. *Naše řeč*, 86, s. 270.
- SOCHOVÁ, Z. (1966): K slovtvorné a stylovtvorné charakteristice mluveného jazyka. *Naše řeč*, 49, s. 81–87.
- STAŠKOVÁ, N. (2008): Zpětné tvoření v češtině a paralelní postupy v angličtině. *Naše řeč*, 91, s. 80–95.

Katedra českého jazyka a literatury FP TUL
Studentská 1402/2, 461 17 Liberec 1
vaclav.labus@tul.cz